

Apunts sobre sistemes migratoris i llengua als territoris de parla catalana¹

Andreu Domingo

*Centre d'Estudis Demogràfics
adomingo@ced.uab.cat*

Elena Vidal-Coso

*Departament de Ciències Polítiques i Socials
Universitat Pompeu Fabra
elena.vidalcoso@upf.edu*

Joana Serra

*ICRECS, Institut Català de Recerca en Ciències Socials
Universitat de Perpinyà Via Domitia
joanadebao@gmail.com*

Resum

L'objectiu central d'aquest article és, des d'una perspectiva demogràfica, aportar alguns elements per a la reflexió sobre la relació entre llengua i migracions als territoris de parla catalana, partint del reconeixement de la complexitat i de l'heterogeneïtat migratòria en els diferents espais analitzats. A partir de les principals fonts estadístiques per a l'estudi dels fluxos i dels estocs de la població estrangera resident als territoris de parla catalana, il·lustrem en primer lloc la seva evolució i el seu perfil sociodemogràfic i mostrem, a continuació, una panoràmica de la distribució territorial dels estrangers, que veurem com està lligada al mercat laboral i a l'oferta turística i immobiliària. Per a concloure es presenten unes reflexions sobre les implicacions que la diversitat de situacions migratòries pot tenir

1. Aquest treball forma part del projecte d' I+D+I 2012-2014 (CSO2011-24501), *¿De la complementariedad a la exclusión? Análisis sociodemográfico del impacto de la crisis económica en la población inmigrada* i del Grup d'Estudis Demogràfics i de Migracions-GEDEM (Ref. 2009SGR00858), dirigits pel Dr. Andreu Domingo i Valls.

per a la llengua, que s'haurien de tenir en compte en futurs estudis o enquestes que es dediquin a aquest tema.

Paraules clau: migracions, llengua catalana, territori, demografia, diversitat.

Resumen: *Apuntes sobre lengua y sistemas migratorios en los territorios de lengua catalana*

El objetivo central del artículo es, desde una perspectiva demográfica, aportar algunos elementos para la reflexión sobre la relación entre lengua y migraciones en los territorios de lengua catalana, partiendo del reconocimiento de la complejidad y de la heterogeneidad migratoria en los diversos territorios analizados. A través de las principales fuentes estadísticas para el estudio de los flujos y de los stocks de la población extranjera residiendo en los territorios de habla catalana, ilustramos, en primer lugar, su evolución y su perfil sociodemográfico, mostrando, a continuación, una panorámica de la distribución territorial de la misma, que veremos está muy relacionada con el mercado de trabajo y con la oferta turística e inmobiliaria. Para concluir, se presentan unas reflexiones sobre las implicaciones que la diversidad de situaciones migratorias puede tener para la lengua, que se tendrían que considerar en futuros estudios o encuestas dedicados a este tema.

Palabras clave: migraciones, lengua catalana, territorio, demografía, diversidad.

Abstract: *Notes on language and migratory systems in the Catalan speaking territories*

From a demographic perspective, this paper provides some notes on the relation between language and migration in the Catalan territories, from the acknowledgment of the complexity and heterogeneity of migratory experiences in the diverse regions. Using the main statistical data sources for the analysis of flows and stocks in foreign-born population, we illustrate the evolution and the socio-demographic profile of immigrant population and detail the territorial distribution of this population, which is closely linked to the labour, tourist and residential characteristics of the territory. To conclude we consider the possible implications of this diversity of migratory realities on Catalan language, pointing to the importance of considering the new immigrant reality in forthcoming surveys and investigations.

Key words: migrations, Catalan language, territory, demography, diversity.

Résumé: *Notes sur la langue et les systèmes migratoires dans les territoires catalans*

Dès un approche démographique, l'objectif principal de cet article est de fournir quelques éléments de réflexion sur le rapport entre la langue et les migrations aux territoires catalans, à partir de la reconnaissance de la complexité et l'hétérogénéité migratoire dans les différents espaces analysés. À partir des principales sources statistiques pour l'étude des flux et des stocks de la population étrangère qui réside sur les territoires catalans, nous

illustrons, en premier lieu, son évolution et leur caractéristiques sociodémographiques et, en second lieu, nous montrons par la suite, un aperçu de la distribution territoriale de la population étrangère qui, nous le verrons, est liée au marché du travail et à l'offre touristique et immobilière. Pour conclure, nous présentons des réflexions sur les implications que la diversité des situations migratoires peut avoir sur la langue catalane. Celles-ci devraient être prises en compte lors de futures études ou enquêtes sur ce sujet.

Mots-clés: migrations, langue catalane, territoire, démographie, diversité.

* * *

1. Introducció: migració internacional i llengua

Sens dubte les migracions són un dels factors demogràfics a considerar en l'evolució de la llengua de qualsevol país, sobretot quan aquests corrents són massius, com ho han estat durant els primers anys del segle XXI, al Principat, al País Valencià i a les Illes Balears. Un dels primers exercicis sobre l'estimació en brut del que pot haver significat la immigració recent en la diversitat lingüística consisteix a adscriure a cada migrant com a mínim una de les llengües oficials al país d'origen. Seguint aquest criteri, veuríem que la immigració recent, a 1 de gener de 2011, hauria significat un augment pel capbaix de 612.000 persones que tenen el castellà com a primera o segona llengua (procedents de la immigració llatinoamericana), 363.000 persones procedents de països on l'àrab és la llengua oficial, 255.333 persones que tenen el romanès com a llengua habitual, 190.644 persones britàniques i 103.835 alemanyes, només per esmentar les cinc més representades.

Es fa difícil estimar l'impacte que està tenint i que podrà tenir en un futur proper la migració en la llengua catalana, d'una banda pel caràcter relativament recent d'aquestes migracions, i d'altra perquè desafortunadament la majoria d'enquestes sobre el domini de la llengua no inclouen mostres suficients per a l'anàlisi sociodemogràfica de l'aprenentatge i l'ús per part dels nouvinguts, i les poques que s'han realitzat específicament als estrangers no tenen en compte l'abast territorial o el context migratori on es mou l'individu enquestat. Tot i les reivindicacions d'incloure la variable lingüística a les ciències socials (Burgueño, 2002) no se sol anar més enllà de constatar l'augment de la diversitat lingüística que aporta el caire internacional dels darrers moviments migratoris. No obstant això, són destacables les aportacions al voltant del paper crucial que juga l'escola en la difusió de l'aprenentatge del català, també en el cas dels infants nouvinguts. Cal esmentar els estudis sobre l'ús instrumental del català pels immigrants, molt vinculat a l'activitat econòmica i al mercat de treball en el cas dels adults (Solé, 2000) i sobre com la incorporació de la nova immigració en els llocs de treball menys valorats, en el marc dels processos d'etnoestratifi-

cació, implica una minva de les oportunitats laborals que el coneixement del català reporta a aquest col·lectiu (Solé, 2005).

Però abans de llençar-nos a cartografiar la diversitat lingüística o a emetre valoracions de caràcter general sobre la immigració i la llengua, sovint polaritzades entre el caràcter positiu o negatiu que aquesta diversificació pot comportar, creiem que és convenient partir del reconeixement de la complexitat migratòria en els diferents espais analitzats. Aquesta complexitat es palesa en el paper que ha jugat la immigració o l'emigració en la història demogràfica de cada territori, però també en el volum, les característiques sociodemogràfiques i la distribució territorial de la població immigrada. Sense aquesta consideració prèvia, es farà difícil comprendre la incidència de la immigració en una realitat que si algun tret la defineix és l'heterogeneïtat. Al mateix temps però, caldrà considerar que si bé partim de contextos demogràfics, migratoris i lingüístics força disperss, la darrera onada migratòria coincideix als territoris de la banda sud dels Pirineus, tal com ho ha fet en la resta de països receptors d'immigració recent, amb el procés anomenat globalització, on el protagonisme de les migracions en el creixement demogràfic esdevé un dels elements fonamentals (Van de Kaa, 1999).

L'objectiu central d'aquest text és, des d'una perspectiva demogràfica, aportar alguns elements per a la reflexió sobre la relació entre llengua i migracions. Per a la consecució d'aquest objectiu, en el següent apartat caracteritzarem el que anomenem "sistemes migratoris" per als diferents territoris considerats, i en el tercer il·lustrem alguns dels perfils sociodemogràfics i mostrem una panoràmica de la distribució territorial de la població estrangera. Per a concloure es presenten unes reflexions sobre les implicacions que la diversitat de situacions pot tenir per a la llengua, que ens podrien servir de brúixola en futurs estudis o enquestes que es dediquin a aquest tema.

2. Sistemes migratoris i migració internacional al segle XXI

2.1. Els "Sistemes migratoris": configuració històrica

Entenem per "sistema migratori" aquella dinàmica de la població en la qual la interacció dels diferents fenòmens demogràfics (fecunditat, mortalitat i migracions) es caracteritza pel paper cabdal de les migracions, fins al punt que aquestes poden considerar-se estructurals i són la principal causa del creixement o decreixement de la població. Només considerant el passat segle XX, obtindríem cinc models que corresponen a les cinc grans divisions politicoadministratives en les quals es troben repartides les terres de parla catalana actualment: Principat, País Valencià, Illes Balears, Catalunya del Nord i Andorra.

Aquests models es poden definir, primer, a partir del paper que la immigració o l'emigració han tingut en l'evolució de la població, i després per les

característiques sociodemogràfiques de la immigració que han rebut, amb intensitats i ritmes molt diferenciats. Si tot parlant de l'evolució demogràfica del Principat al segle xx ha estat definit un sistema demogràfic batejat com a "Sistema català de reproducció" on la immigració es convertiria en el motor del creixement, generant-se de forma endògena (Cabrè, 1999), en el cas de les Illes Balears i del País Valencià², fins al segon quinquenni dels anys seixanta constituïen un sistema demogràfic basat en l'emigració, principalment a les Balears, que compensaven d'aquesta forma una alta natalitat i una manca d'oferta del mercat laboral (Salvà, 2009). La situació d'Andorra i la Catalunya del Nord és tan equidistant entre si com respecte a la resta de territoris de parla catalana. Avancem que en el cas del Principat d'Andorra ens trobem, respecte a la immigració, amb pautes similars a les d'altres microestats europeus (com Liechtenstein o Luxemburg) que, sí bé per altres raons, es caracteritzen per un nombre molt elevat de població estrangera, producte d'una forta atracció immigratòria, també desenvolupada a partir de la segona meitat del passat segle, basada en el turisme i el comerç (Lluelles Larrosa, 2007). Per contra, a la Catalunya del Nord, l'emigració de catalans i la immigració interna de francesos provinents d'altres departaments, han marcat l'evolució dels darrers cent anys, essent la immigració internacional una realitat que als anys seixanta comptava amb l'arribada aleshores de població espanyola i magribina principalment.

En aquest apartat ens centrarem només en els territoris sota administració espanyola a causa de l'absència de dades sobre fluxos per a Andorra i la Catalunya del Nord.

2.2. Les migracions i el *sistema català de reproducció*

Per a Catalunya, l'establiment d'aquest sistema migratori podria remuntar-se a mitjans del segle xvii, amb la migració d'occitans i francesos al Principat (Nadal i Giralt, 2000), tot i que no serà fins al segle xx quan apareix clarament conformat amb dos episodis migratoris principals que s'alimentaren d'immigrants procedents d'altres províncies espanyoles. El primer episodi prendria volada durant la dècada inicial per arribar a l'auge a finals dels anys vint, i caure dràsticament amb la crisi econòmica dels 30 i la guerra civil. L'escassetat de mà d'obra ha estat assenyalada com la principal causa d'aquesta primera onada, no tant pel vigor de la demanda econòmica sinó per la feblesa de l'oferta de mà d'obra (Arango, 2007). El segon episodi ocupa la segona meitat del segle xx i fins a la crisi del petroli de mitjans els anys setanta, arrencaria de la integració econòmica de les diferents províncies espanyoles a partir del Pla d'Estabilització de 1959, i de la represa de l'èxode rural un cop acabada la guerra, aguditzat per

2. En el cas del País Valencià, es contempla tot el territori, independentment de les zones lingüístiques delimitades històricament (Burgueño, 1997) perquè es considera que la dinàmica migratòria a priori actua amb independència de la llengua parlada en el lloc de recepció.

les condicions de penúria de la postguerra, per a expandir-se amb el desenvolupament dels anys seixanta (Pujadas, 2007). Només en el decenni dels seixanta, el saldo migratori assolirà en nombres absoluts les 742.329 persones, cosa que representa el 60,9% de tot el creixement del període. Ambdues onades haurien seguit una pauta d'extensió geogràfica, partint de les províncies d'Aragó i de València més properes, fins a estendre's a Múrcia i Almeria a la primera onada, generalitzar-se a la resta de la geografia espanyola a la segona. Tal com indiquen Cardelús, Pascual i Solana (2003), és especialment durant les dècades de 1950 i 1960 quan es trenca la norma de les migracions interiors interprovincials de proximitat i es dona una presència més gran de desplaçaments llargs i de fluxos d'un cert volum d'efectius. En aquest sistema, pautat pel cicle econòmic, la immigració es nodreix de l'arribada de treballadors que vénen a ocupar llocs de baixa qualificació, tot i que de forma marginal hi ha també migració de funcionaris espanyols d'una banda, i que a partir dels anys seixanta s'afegeix una creixent presència d'uropeus també lligada a la incipient indústria turística. La tercera onada migratòria que culminarà en la primera dècada del segle XXI, significa la internacionalització dels fluxos, però manté força similituds estructurals amb les onades anteriors procedents de la resta d'Espanya. L'avaluació per al període 2002-2009 a partir de l'estimació de població realitzada per l'INE, ens parla d'un saldo migratori que en vuit anys assoliria els 794.470 persones, i que hauria contribuït al creixement de la població de Catalunya en un 83%, essent clarament el protagonista del salt dels 6 als 7,5 milions d'habitants que s'ha registrat durant aquest temps al Principat.

2.3. Les Balears: d'un sistema emigratori a un d'immigratori sota l'hègira del turisme

En el cas de les Balears, assistim a la metamorfosi d'un sistema clarament emigratori a un d'immigratori. El sistema emigratori tradicional de les Balears, marcat per la insularitat, ha estat descrit des del primer terç del segle XIX fins els dos primers decennis del segle XX. Aquesta emigració contempla com a fites els episodis de migració transatlàntica dirigits a les antigues colònies d'Amèrica Llatina, i els de migració mediterrània, amb Algèria com a destinació principal. La transformació en una societat d'immigració va començar primer a l'illa de Mallorca amb l'increment de la mobilitat interna (èxode rural, moviments interinsulars) i la recepció de migració de la resta d'Espanya (en principi temporal) associada a la indústria turística. Així, als seixanta, per primer cop el saldo migratori positiu és significatiu, amb gairebé 50.000 persones, però a més esdevé superior al creixement natural, és a dir, a la diferència de naixements i defuncions, i assoleix el 54,7% del total. Va ser aquest mateix turisme el que va esperonar el creixement de la migració internacional relacionada amb migracions residencials no laborals protagonitzada per rendistes, prejubilats i/o jubilats que, arrencant als anys seixanta, es consolidaria a la primera part dels setanta amb la

inversió de capitals estrangers en el sector immobiliari, i que ha estat descrita com a model “Nova Florida” (Rodríguez, Salvà i Williams, 2001). A diferència del que succeirà al Principat, on el gruix de la migració era de treballadors, durant els anys setanta el saldo migratori supera al dels seixanta, arribant a 70.000 persones. Aquest model, després de l’aturada deguda a la crisi del petroli dels anys vuitanta, hauria evolucionat cap el que s’ha anomenat model “Nova Califòrnia” (Salvà Tomàs, 2003) que es caracteritzaria per l’emergència de nous perfils en la immigració internacional, de petits empresaris i joves professionals que troben ocupació en la indústria turística, en el sector immobiliari i en els serveis en relació a la pròpia població estrangera, i que culminaria amb l’arribada d’immigrants extracomunitaris al principi del segle XXI. Aquesta darrera onada presentaria, doncs, un doble vessant, d’una banda amb l’increment de la migració comunitària, ara gràcies a l’oportunitat de deslocalitzar el propi treball amb ocupacions d’alta qualificació, fet que conviu amb el manteniment d’encavaments alemanys i britànics, principalment, i d’altra banda la demanda de llocs de treball poc qualificats que s’ha generat tant des de l’agricultura intensiva, com des de la construcció i el sector serveis. Tal i com també hem vist per al Principat, el darrer període de 2002 a 2009 ha significat un salt enorme en el creixement del saldo migratori, que en el cas de les Balears va arribar gairebé a les 205.000 persones, representant el 86,4% de tot el creixement poblacional, que ha fet que la població resident a les Balears superés el milió de persones.

2.4. El País Valencià: una transformació immigratòria mixta

Al sistema migratori valencià trobem característiques similars al català i al balear però amb volums, intensitats i periodicitat diferents. Havent estat històricament una terra d’emigració durant el segle XIX i fins els anys seixanta, al nou mil·lenni esdevé un espai immigratori dual clarament definit. Els corrents emigratoris del segle XX, a part de l’esmentada migració vers el Principat, comptaren amb una significativa migració d’una banda mediterrània cap a Algèria fins a la seva independència l’any 1962 (principalment des de la província d’Alacant) i d’altra banda europea els anys seixanta (notòriament a França, i en menor mesura a Alemanya i Suïssa). Aquesta darrera emigració, però, ja també als mateixos anys seixanta s’anava combinant amb la recepció de migració de territoris limítrofes: d’Aragó, Castella-La Manxa, Múrcia i, més tard, d’Andalusia, atreta pel creixement de les ciutats de València, Alacant, Castelló i Elx (Hermosilla, 1995). Si els anys cinquanta el saldo migratori encara era negatiu, als seixanta augmentà fins a les 289.480 persones, gairebé la mateixa aportació que el creixement natural al total de l’increment de la població. La irrupció de la immigració model “Nova Florida”, especialment intensa a la província d’Alacant i relacionada amb els nuclis d’urbanització creats amb la inversió en el sector immobiliari, va ser posterior al que s’esdevingué a les Balears, i no es va consolidar fins als anys vuitanta (González Reverter, 2008). Fet que explica que, a diferència del que passa a Catalunya i de manera semblant a les

Balears, la dècada dels vuitanta el saldo migratori es mantingui positiu, tot i que inferior al d'anys anteriors. La darrera onada migratòria tindria els seus orígens a la meitat dels anys noranta, provocada per la discontinuïtat en la demanda de mà d'obra del sector agroindustrial de caràcter eminentment exportador, cosa que explicaria la creixent substitució per nacionalitat dels treballadors i acceleraria la desregularització del sector (Garcia Borrego i Pedreño, 2002; Pedreño, 2003). Les dures condicions d'aquest sector, a més, explicarien que hagués significat per a molts una porta d'entrada, amb un constant transvasament posterior cap a d'altres sectors com la construcció o els serveis, en principi lligats a la indústria hostalera (Piqueras, 2006) i més tard a l'especulació immobiliària. El creixement en termes de saldo migratori ha repetit la pauta ja observada al Principat i les Balears, batent els màxims del segle xx en termes absoluts, amb unes 739.562 entrades per sobre de les sortides, i fent d'aquest creixement el responsable del salt poblacional, amb un pes del 89% sobre el total.

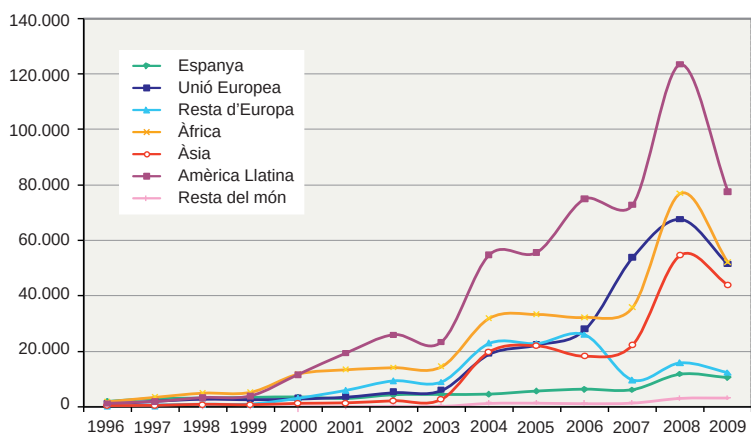
2.5. El boom migratori del segle xxi

Entre l'any 2000 i el 2009, el conjunt de terres de parla catalana rep un total de 2.769.316 entrades foranes, el 96,2% corresponents pròpiament a estrangers. La magnitud d'aquests fluxos, autoritza a parlar de boom migratori (fig. 1). El Principat, amb 1.510.172 entrades de l'estranger ocupa el primer lloc (54,5% del total); el País Valencià, amb 1.025.072 entrades, el segon (37%) i les Balears amb 234.072, el tercer (8%).

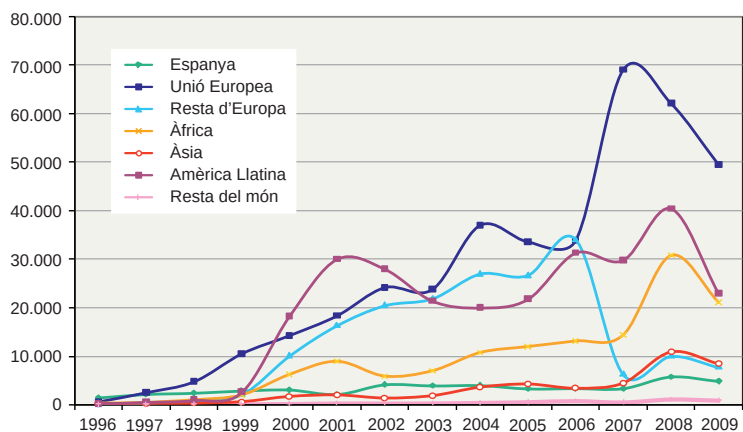
Aquest esclat a tots tres territoris va ser protagonitzat inicialment per llatinoamericans, coincidint d'un costat amb les regularitzacions extraordinàries de 2000 i 2001, que eclipsaren els fluxos de marroquins fins aleshores capdavaners entre els extracomunitaris. Aquest impuls dels fluxos llatinoamericans coincidirà d'un costat amb la demanda de visat Schengen per a colombians (2001) i equatorians (2003), que paradoxalment haurien tingut un efecte crida (Vono, Domingo i Bedoya, 2008). A Catalunya i les Balears aquesta embranzida es mantindrà deixant definitivament enrere els fluxos d'africans (bàsicament marroquins), que s'estabilitzen fins a experimentar un increment tardà l'any 2008, estroncat per la crisi econòmica. En el cas valencià, els fluxos procedents de l'Europa de l'Est, primordialment romanesos, superaran els llatinoamericans ja al 2003, per arribar a un màxim l'any 2007 amb l'entrada a la Unió Europea de Romania i Bulgària. A la darrera cresta llatinoamericana hi contribuïran notablement els corrents migratoris de bolivians fins l'any 2007, als quals se'ls demanarà el visat Shengen, situant aquesta nacionalitat entre les tres primeres nacionalitats llatinoamericanes del període. Tot i perdre prevalença, els fluxos d'uropeus dels països de la UE-15 (excloent-hi els espanyols) s'han mantingut durant el segle xxi fins a representar la tercera part de les entrades en les Balears, el 27% al País Valencià i el 11,5% al Principat. En el cas català, cal assenyalar també la puixança dels fluxos arribats del continent asiàtic, primordialment xinesos i pakistanesos.

Figura 1. Migracions internacionals per grans grups continentals a Catalunya, País Valencià i Illes Balears (1996-2009)

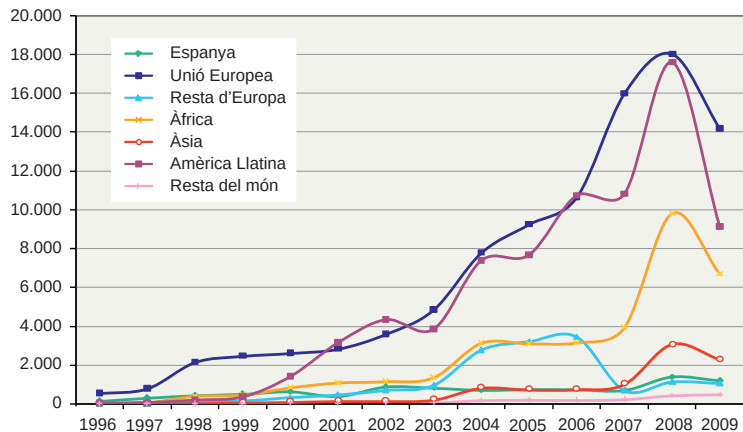
Catalunya

País Valencià

Illes Balears

Font: elaboració pròpia de l'*Estadística de Variaciones Residenciales 1996-2009*, INE

L'augment accelerat dels fluxos s'ha explicat inicialment per la creixent demanda del sector agrari (Viruela i Domingo, 2006) i en general pel paper complementari que la població estrangera ha tingut respecte de les joves generacions autòctones (que en el darrer quart del s. xx havien millorat notablement el seu nivell d'instrucció) i sobretot de les generacions femenines (Domingo, 2007) amb les conseqüències d'un augment en la inserció laboral de les dones i de la internacionalització del treball domèstic (Parella, 2000; Vidal-Coso, 2009). No obstant això, el paper complementari no ha estat només en relació a la població autòctona ja que els fluxos migratoris també han donat resposta a part de la demanda de treball generada per la població estrangera no activa. Juntament amb aquest increment de les migracions de treballadors destaca el canvi d'origen de les migracions, en el qual alguns autors han volgut veure un procés de substitució ètnica basat en la preferència de la població autòctona i en la discriminació legal positiva vers unes nacionalitats sobre altres (Izquierdo, López i Martínez, 2002). Ens referim al procés de substitució ètnica de treballadors immigrants protagonitzat per un costat per africans (bàsicament marroquins), progressivament desplaçats per llatinoamericans (equatorians, colombians i en els darrers anys bolivians, predominantment), o treballadors procedents dels països de l'Est d'Europa (hi destaquen els romanesos, a molta distància d'altres nacionalitats com ucraïnesos o búlgars).

3. Perfil demogràfic i distribució territorial de la població estrangera

3.1. Les disparitats dels perfils demogràfics

Els fluxos recents han conformat el perfil actual de la població de nacionalitat estrangera empadronada a les terres de parla catalana. En total hi ha 2,5 milions de residents estrangers, un 16,9% de la població, que augmentaria fins al 18,5% si hi comptéssim les persones nascudes a l'estranger. En nombres absoluts el Principat és el territori amb més estrangers, amb 1.193.283 empadronats a 1 de gener de 2010 segons les darreres dades provisionals de l'INE, seguit del País Valencià amb 884.622 persones, les Balears amb 241.704, la Catalunya del Nord amb 22.328 (dades a 1 de gener de 2009 de la *Découpage géographique de la population*) i Andorra amb només 52.087 estrangers (segons els *Censos parroquials dels Comuns* a 1 de gener de 2010). En termes relatius, però, Andorra va ocupar el primer lloc amb el 61% de població estrangera, mentre que la Catalunya del Nord se situava a la cua amb un 5,7%; als territoris sota administració espanyola la jerarquia s'invertia: les Balears, aleshores amb un 21,9% d'estrangers sobre el total de la població, passen a ocupar el primer lloc, seguides del País Valencià, amb un 17,3% i en darrer lloc resta el Principat amb un 15,9%.

L'ordre i varietat de les principals nacionalitats en els tres territoris palesa el pes dels sistemes migratoris diferenciats (fig. 1). D'aquesta manera, a les Balears, l'alemanya (35.934 persones) segueix essent la comunitat nacional estrangera més nombrosa (14,9% del total); la marroquina, amb 23.815 (9,9%) la segona, i la britànica, amb 23.433, la tercera (9,7%). Al País Valencià la primera és la britànica, amb 144.044 persones (16,3%), encara per damunt de la romanesa, amb 141.118 empadronats (15,9%) i de la marroquina, amb 74.650 persones (8,4%). En canvi, al Principat, les tres primeres nacionalitats, són, per ordre: marroquina, amb 232.392 persones (19,5% del total d'estrangers), seguida de la romanesa amb 98.542 persones (8,3%) i l'equatoriana, amb 78.448 (6,6%).

Per aproximar-nos a l'extrema heterogeneïtat dels perfils demogràfics de cada territori s'han representat les piràmides de població³ de les cinc primeres nacionalitats de cada comunitat, més tres entre la resta de les 15 principals (figures 2, 3 i 4). Si ens fixem amb les piràmides de les vuit nacionalitats seleccionades per a Catalunya copsarem a primer cop d'ull els grans contrastos existents. Les poblacions marroquina, però sobretot la senegalesa i la pakistanesa destaquen pel desequilibri per sexe dels efectius en favor dels homes. Presenten l'estructura jove pròpia de les migracions econòmiques però amb una significativa presència de menors a la base de la piràmide en el cas marroquí, que es correspon a un assentament familiar dels més antics al Principat. En el pol oposat trobaríem la població boliviana amb una notable presència de dones, el 58,2%, que es correspon a una estratègia migratòria en què aquestes són pioneres, i amb una arribada relativament recent en comparació a d'altres nacionalitats. L'equilibri per sexes de la població equatoriana, que compartia inicialment la mateixa estratègia, s'explica per la seva relativa antiguitat, que ha donat lloc a un procés de reagrupament familiar (d'homes, marits). En ambdues piràmides la base relativament feble corresponent als menors de 10 anys s'ha de considerar efecte d'un marc legal que atorga la nacionalitat espanyola a molts dels fills de nacionals d'aquests països (Álvarez Rodríguez, 2006). D'altra banda trobem les poblacions romanesa i xinesa, força equilibrades per sexe però amb dues diferències fonamentals: la major presència de menors juntament amb un pes superior d'adults madurs i persones grans en el cas xinès. Per últim, el 53,5% de la població italiana són ciutadans nascuts a Llatinoamèrica que s'han nacionalitzat italians. Aquest fet explicaria que la característica fonamental d'aquest col·lectiu sigui la joventut front a d'altres poblacions europees comunitàries.

Si analitzem les piràmides de les principals nacionalitats al País Valencià, la imatge contrasta vivament respecte al que s'ha vist al Principat. L'estructura per sexe i edat de les poblacions britànica i alemanya és extraordinàriament envellida, confirmant el que s'ha dit sobre un model "Nova Florida": més de la

3. En les piràmides de població s'ha optat per adaptar en cada cas l'escala de l'eix d'abscisses a l'estructura de sexe i edat de cada col·lectiu considerat, ja que d'aquesta manera s'aconsegueix una millor interpretació dels diversos perfils sociodemogràfics.

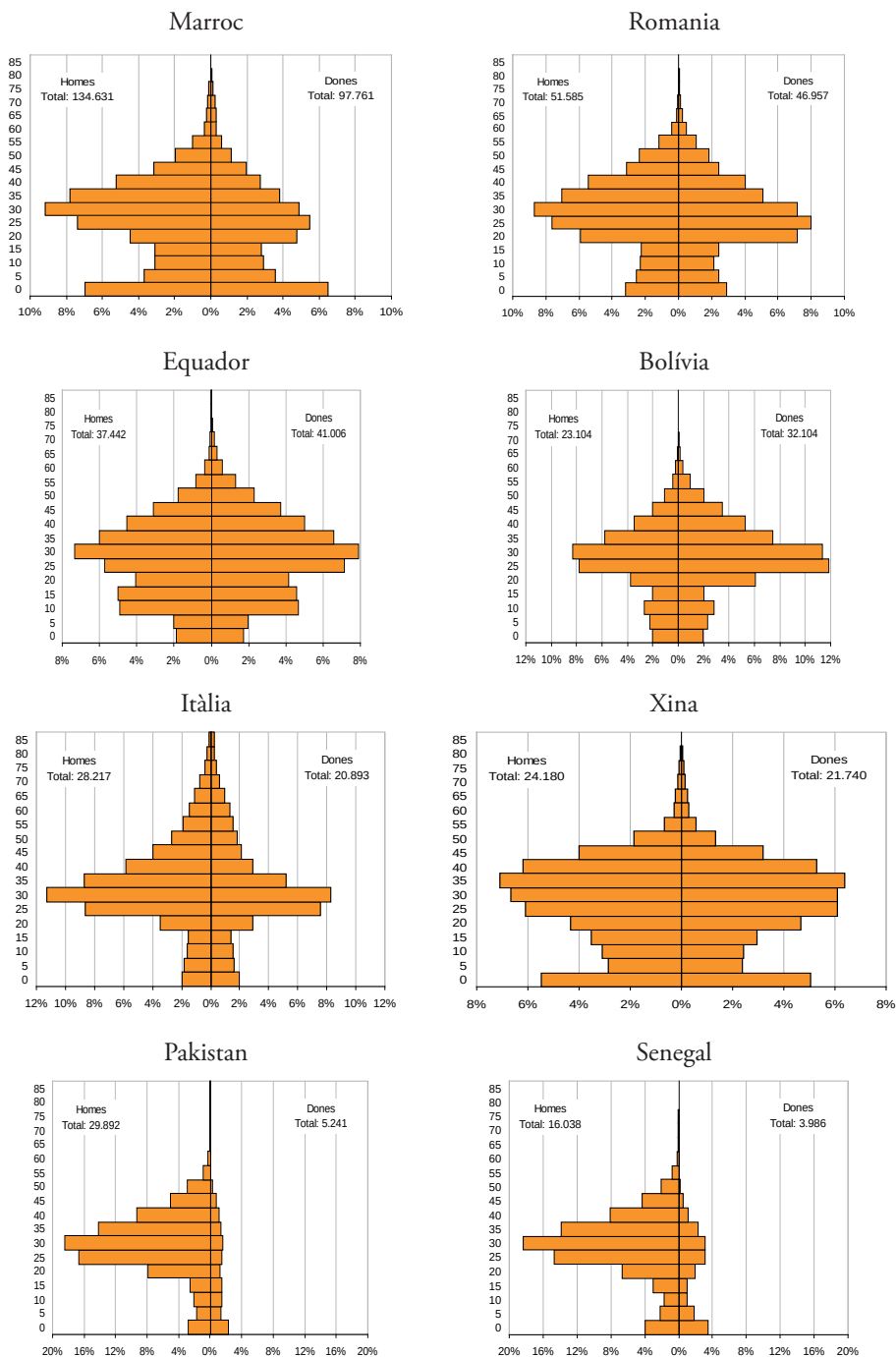
meitat de la població sobrepassa els 55 anys. El cas francès, també caracteritzat per l'envelliment, presenta però més població adulta madura, al voltant dels quaranta anys. Aquesta major joventut s'explica perquè el 21% són nascuts fora de França, amb una especial rellevància dels nascuts a Algèria o al Marroc, tanmateix apuntem el possible efecte del retorn d'emigració d'origen valencià. Molt allunyades d'aquests perfils trobem les poblacions marroquina, algeriana, equatoriana, colombiana i romanesa, totes elles amb uns perfils gairebé idèntics als residents a Catalunya de les mateixes nacionalitats.

L'estructura de les principals nacionalitats estrangeres empadronades a les Illes Balears il·lustren perfectament la consolidació del model "Nova Califòrnia" en front el model "Nova Florida", encara vigent al País Valencià. D'aquesta manera, el sobreenvelliment de les piràmides de britànics i alemanys és menys intens en el cas insular. Un perfil completament diferent és el de la població italiana, pels mateixos motius que al Principat. Els empadronats equatorians i argentins corresponen a migracions econòmiques protagonitzades per joves i adults joves en edat activa. Marroquins i romanesos presenten piràmides calcades de les comentades per al Principat i el País Valencià. D'aquesta descripció de perfils es desprèn que les poblacions resultants de migracions econòmiques s'assemblen molt més als diferents territoris que no les migracions que poden estar relacionades amb motivacions no laborals, o que acaben tenint una barreja de motivacions molt més elevada.

3.2. La distribució territorial

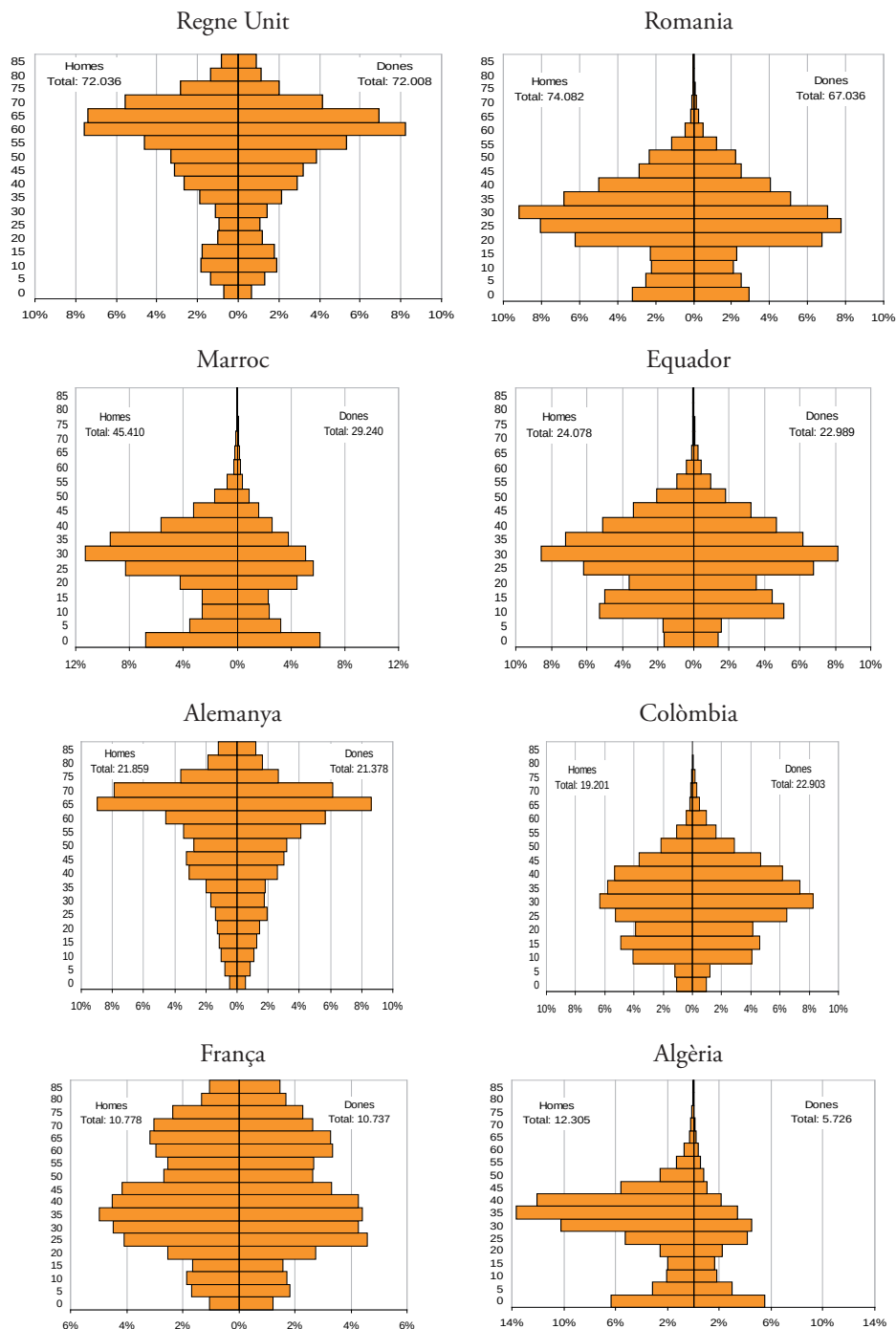
La distribució territorial de la població de nacionalitat estrangera segueix en bona mesura la pauta poblacional preexistent, caracteritzada per un marcat desequilibri, amb una presència superior a les capitals de cada comunitat i a les respectives àrees metropolitanes, especialment en el cas de Barcelona i València, però també a les capitals comarcals i al litoral. D'aquesta manera, només el municipi de Barcelona aplegava, l'1 de gener de 2010, 282.794 persones de nacionalitat estrangera, molt per sobre de les 119.769 de València, les 83.739 de Palma de Mallorca, i (a molta més distància encara) les 10.014 persones de Perpinyà per l'any 2009. Però ja en la distribució en nombres absoluts es poden intuir les diferències entre els models abans al·ludits. Així, si per al Principat el segon municipi és també el més poblat (l'Hospitalet de Llobregat, formant un continu urbà amb Barcelona, amb 60.170 habitants estrangers, principalment treballadors extracomunitaris) en canvi, al País Valencià destaca el municipi alacantí de Torrevieja, caracteritzat pels enclavaments britànics i germànics relacionats amb la jubilació, amb un total de 53.332 habitants estrangers. En el cas balear, el segon municipi –encara que a tota una altra escala poblacional– és Calvià, amb 18.563 residents estrangers, majoritàriament també britànics i alemanys. En el cas dels territoris catalans a França, el segon municipi és Elna, amb un escàs nombre d'estrangers –491 persones– la qual cosa ens indica que som davant una realitat migratòria completament diferent.

Figura 2. Piràmides de població estrangera a Catalunya (2010)

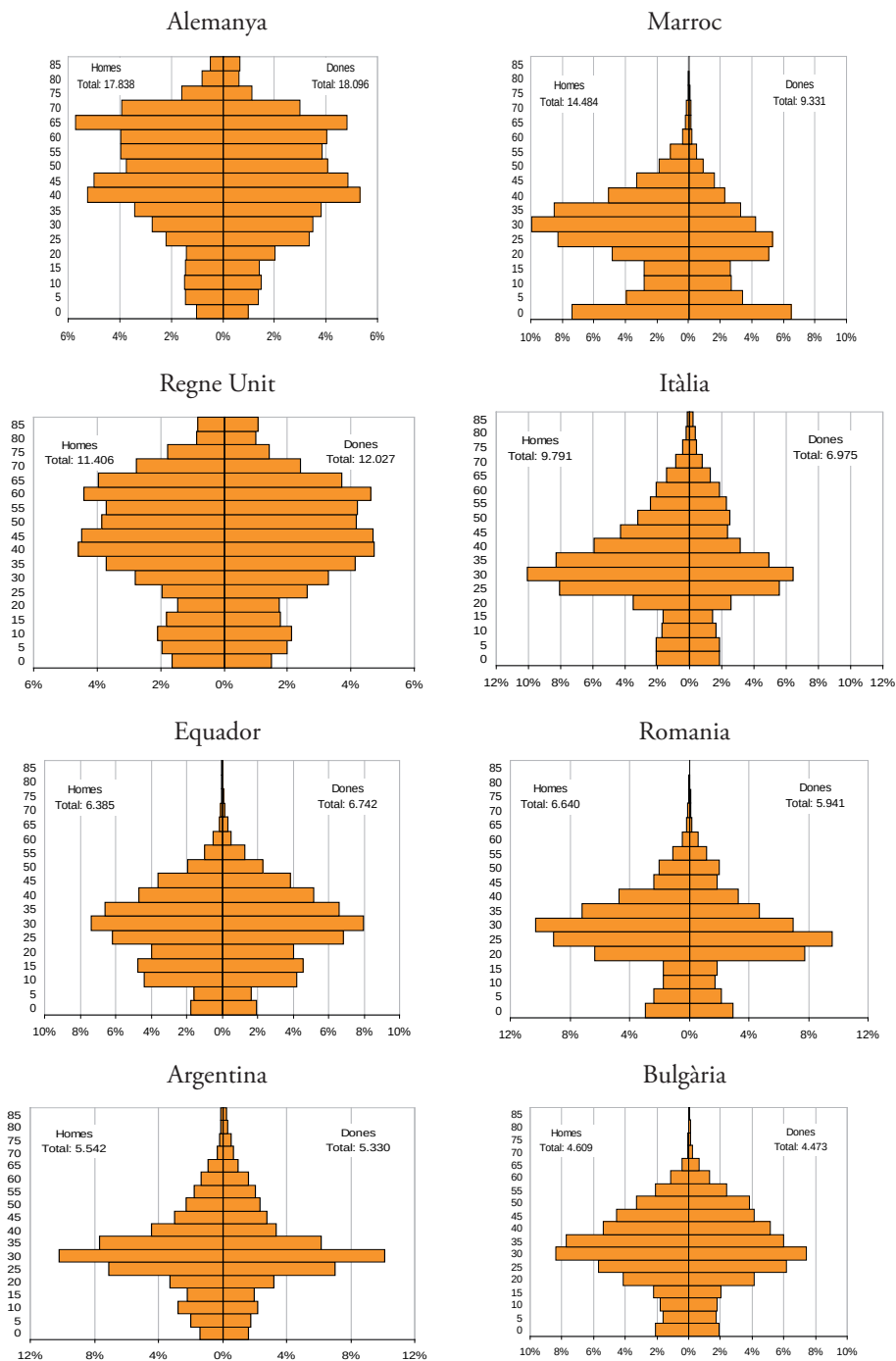
Font: elaboració pròpia del Padró Continu de Població a 1 de gener de 2010

Figura 3. Piràmides de població estrangera al País Valencià (2010)

Font: elaboració pròpia del Padró Continu de Població a 1 de gener de 2010

Figura 4. Piràmides de població estrangera a les Illes Balears (2010)

Font: elaboració pròpia del Padró Continu de Població a 1 de gener de 2010

Aquestes diferències es veuen incrementades si observem la distribució en termes relatius respecte a la població total del municipi (fig. 5). Quant a les proporcions de població amb nacionalitat estrangera, el cas més espectacular és el de San Fulgencio (12.000 habitants) o Rojales (20.000 hab.), tots dos a la comarca alacantina del Baix Segura, on la població estrangera representa respectivament el 77,6 i 75,7% del total d'empadronats. També destaca el cas ja esmentat de Torrevieja, a la mateixa comarca, on dels poc més de 100.000 residents el 52,8% són estrangers; o ja fora de la província d'Alacant, a l'Alt Empordà, Castelló d'Empúries assoleix el 50,9%. De fet, la majoria dels municipis amb majors percentatges d'estrangers corresponen al perfil del creixement al voltant de la indústria turística i immobiliària, malgrat que sobresurten excepcions com Guissona (Segarra), especialitzat en la indústria agroalimentària, que amb 3.054 estrangers arriba al 48,7% del total; o Salt al Gironès, amb un perfil eminentment residencial, amb 12.756 empadronats estrangers (el 42,1%). Finalment cal destacar les altes concentracions a Orpesa (Plana Alta), Lloret de Mar (Selva), Salou (Tarragonès), Andratx i Santanyí (Mallorca). Per altra banda, als 71 municipis que integren la Franja de Ponent, Fraga amb 2.857 empadronats estrangers, és el primer municipi en nombres absoluts, destacant també Vall-de-roures amb 439. A més de la meitat d'aquests municipis (41) la primera nacionalitat correspon a ciutadans de l'Europa oriental, predominantment romanesos. Ens trobem amb l'impacte de la immigració internacional en uns territoris que s'han caracteritzat pel seu perfil rural i per un creixent despoblament, des de la segona meitat del s. xx.

Ja fora de l'Estat espanyol, la importància de la migració a Andorra es palesa en l'elevada proporció de població estrangera resident, que assoleix el 61,2% (52.053 persones) l'any 2010, per damunt fins i tot dels percentatges de Luxemburg o Liechtenstein. Gairebé la meitat d'aquests residents estrangers tenen nacionalitat espanyola (26.688 persones) segons els censos parroquials dels comuns; els segueixen els ciutadans portuguesos (13.100) i francesos (5.087). En tota una altra situació trobem a la Catalunya del Nord, destacant només els baixos nivells tant en nombres absoluts com en relatius, d'aquesta manera si els 22.328 residents estrangers el 2009 representaven només el 5,7% del total de població, en nombres absoluts la màxima concentració es dona a Perpinyà, com ja hem esmentat, però el segon i tercer lloc corresponen a Elna (Rosselló) i a Prada (Conflent), on el nombre frega només les 500 persones, mentre que en termes relatius destaquen el 25,5% (320 estrangers) de la Guingueta d'Ix o l'11% (1.639) d'Osseja, ambdues a la Cerdanya.

La distribució territorial està íntimament lligada al mercat laboral, d'un costat, i al de l'habitatge, de l'altre. Així, el mapa de la distribució territorial combina l'oferta residencial i ocupacional dels diferents municipis. Dues pautes, aparentment contradictòries, caracteritzen la distribució espacial de la població estrangera immigrada a tots els àmbits considerats i a diferents escales territorials: la concentració i la dispersió. La concentració (amb una

forta segregació) hauria estat històricament la característica de la immigració de les persones procedents de la Unió Europea dels 15 de forma prèvia al *boom* migratori del segle XXI, lligada sobretot a la indústria turística i a l'oferta immobiliària de complexos residencials, aprofitada sovint per persones jubilades, seguint l'esmentat model "Nova Florida". Per tant, la seva implantació al litoral en pot ser el paradigma, encara que també es pot trobar a comarques de l'interior relacionades amb el sector turístic i el creixement de serveis per a les segones residències (com les pirinenques o l'interior de Mallorca, per exemple) o a les capitals (Barcelona, València i Palma) però amb altres característiques associades: altres edats més joves i en part altres tipus d'activitat, fruit de l'extensió de l'anomenat model "Nova Califòrnia", com a efecte de la globalització a les grans ciutats. La dispersió en el territori, que hauria caracteritzat la darrera onada protagonitzada per nacionalitats extracomunitàries, ha estat marcada pel seu caràcter ingent i accelerat, cosa que explica la relativa baixa concentració en general, tot i que també existeixi, i la molt aguda difusió en el territori per part d'algunes nacionalitats, especialment pels llatinoamericans i els procedents de països de l'Est.

4. Sistemes demogràfics, reproducció social i llengua

Com advertíem en la introducció, la voluntat d'aquest text és tan sols apuntar algunes qüestions des de la demografia que, segons el nostre parer, s'haurien de tenir en compte a l'hora d'abordar el tema de la migració i la llengua. La caracterització de diversos "sistemes demogràfics" porta implícit el concepte de reproducció; de fet, recordem que en l'obra abans citada d'Anna Cabré –inspirada en les reflexions de Louis Henry (1965) sobre la taxa de reproducció– es parla de "sistema català de reproducció". En un sentit estrictament demogràfic el que s'estudia és en quina mesura la combinació dels diferents fenòmens demogràfics (mortalitat, fecunditat i migracions) contribueixen a l'evolució d'una població determinada.

En un nivell d'abstracció més general, la reproducció d'una població té clarament un component biològic, d'una banda, i de l'altra un component social. Aquesta dualitat és especialment pregona en els fenòmens demogràfics. Des d'aquesta òptica, ens hauríem de preguntar: 1) quin paper juguen les migracions no només en l'evolució de la població sinó en la reproducció social? i 2) quin paper ha jugat i pot jugar la llengua (les llengües) també en la reproducció social en cada territori?

Als territoris de parla catalana, la immigració ha esdevingut progressivament un fenomen central en la seva evolució demogràfica, o dit d'una altra manera, tots ells es poden caracteritzar com a "sistemes migratoris" o "sistemes complexos de reproducció", en el sentit que una part fonamental de la reproducció

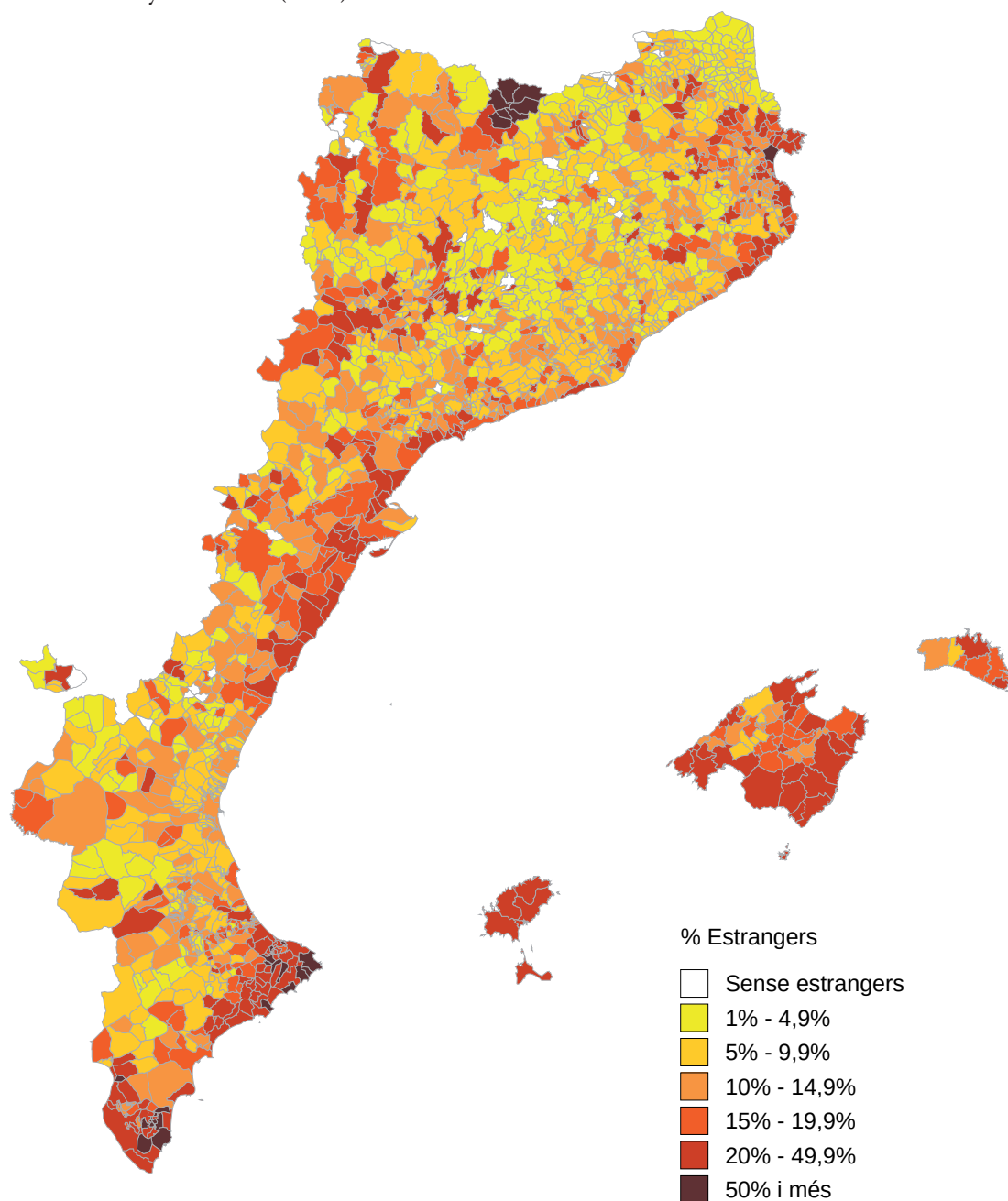
demogràfica de les seves poblacions descansa en l'aportació migratòria, on el pes del component social sobre el biològic és encara més evident que en la mortalitat o la fecunditat. Els ritmes de conversió a aquest nou sistema demogràfic en el qual els tres territoris han convergit han estat molt diferents, anticipat en el cas de Catalunya com a mínim des de principis del segle xx, i a partir de la segona meitat del s. xx a la resta. També hem vist com les característiques sociodemogràfiques més bàsiques de la immigració (tant la procedent de la resta d'Espanya com la internacional) i de la seva distribució territorial a nivell municipal dins de cada territori eren molt diverses.

Quant a la llengua, en el cas del Principat el català esdevingué una peça fonamental com a element aglutinador de la identitat nacional en el moment de l'emergència d'un sistema immigratori. D'aquesta manera, en un sistema demogràfic de reproducció complexa on la immigració prenia el protagonisme del creixement de la població, la llengua podria haver estat l'instrument i l'emblema del pes de la reproducció social sobre la biològica en l'evolució demogràfica (i social) del país. Aquesta realitat històrica, però, no sembla extrapolable al que succeí en altres territoris de parla catalana.

Arribats aquí, a nivell teòric s'hauria de recórrer a l'obra de Pierre Bourdieu (2011), ja que si les seves reflexions estan dirigides a la reproducció de les classes socials i la dominació, els elements analítics que utilitza, com capital social i capital simbòlic, ens permetrien analitzar tant el paper de les migracions com el de les llengües en la reproducció de la població en general, i en concret als territoris de parla catalana. Des d'aquesta perspectiva, caldria considerar el valor simbòlic de cada llengua, el català, el castellà i cadascuna de les aportades i parlades pels immigrants, que de fet les jerarquitzava i en legitima el seu ús, permanència (retrocés) o difusió. En aquest context, la pregunta cabdal és quin paper juga la llengua catalana en la comunicació entre els membres del grup d'immigrants i en la seva relació amb les persones de fora, i si l'accés a la llengua es pot considerar un mitjà per a millorar la seva situació, a més de quina presència té en cada enclavament ètnic o espai de dispersió, i el sentit que té per a les persones que viuen en aquests espais. I encara podríem afegir quines expectatives tenen sobre l'aprenentatge de la llengua catalana en relació als seus descendents.

La situació de la llengua catalana depèn fonamentalment dels avatars històrics que a cada territori han marcat la seva posició subordinada al castellà o al francès, respectivament. Que la política lingüística forma part de la gestió de la diversitat poblacional nascuda de les migracions, sembla evident arreu on la immigració és part fonamental del sistema de reproducció demogràfic. En el cas específic de les llengües sense estat propi, es pot pensar que la política lingüística (en la seva concepció i aplicació) de cada territori tradueix el joc de forces i el grau de dominació de la llengua majoritària de l'Estat respecte a la minoritària, però també del paper instrumental que per a les classes dirigents de cadascun dels territoris té cadascuna de les llengües implantades al territori

Figura 5. Percentatge de població de nacionalitat estrangera resident a les parròquies d'Andorra i els municipis de Catalunya, País Valencià, Illes Balears, Franja de Ponent i Catalunya del Nord (2010)

Font: elaboració pròpia a partir del *Padró continu, 2010* (INE), *Censos parroquials dels Comuns* a 1 de gener de 2010 (Departament d'Estadística del Govern d'Andorra) i *Découpage géographique de la population* a 1 de gener de 2009 (INSEE)

i la seva relació amb altres grups socials.

La diversificació lingüística dels territoris arran del canvi de la composició de la població per la immigració s'hauria de considerar com la pedra de toc de la vitalitat del català en les seves diverses variants més que no pas com la causa de la seva situació o un factor determinant de la seva evolució futura.

Bibliografia

- ÁLVAREZ RODRÍGUEZ, Aurelia (2006). *Nacionalidad de los hijos de extranjeros nacidos en España*. Madrid: Ministerio de Trabajo y Asuntos Sociales.
- ARANGO, Joaquín (2007). "Les primeres migracions del segle xx a Catalunya". *Nadala 2007, Immigració. Les onades immigratòries en la Catalunya contemporània*. Barcelona: Fundació Lluís Carulla, p. 19-33.
- BORDIEU, Pierre (2011). *Las estrategias de la reproducción social*. Buenos Aires: Siglo XXI.
- BURGUEÑO RIVERO, Jesús (1997). "Geografía lingüística d'Espanya". *Treballs de la Societat Catalana de Geografia*, núm. 43, p. 35-57.
- (2002). "El mapa escondido: las lenguas de España". *Boletín de la Asociación de Geógrafos Españoles*, núm. 34, p. 171-192.
- CABRÉ, Anna (1999). *El sistema català de reproducció*. Barcelona: Proa.
- CARDELÚS, Jordi; Àngels PASCUAL; Miguel SOLANA (2003). "Opcions individuals i pautes col·lectives: mobilitat i poblament a Espanya a la segona meitat del segle xx". *Documents d'Anàlisi Geogràfica*, núm. 42, p. 37-70.
- DOMINGO, Andreu (2007). "El segle XXI i la internacionalització de les onades migratòries". *Nadala 2007. Immigració. Les onades immigratòries en la Catalunya contemporània*. Barcelona: Fundació Lluís Carulla, p. 49-61.
- GARCÍA BORREGO, Iñaki; Antonio PEDREÑO (2002). "La inserción de la población extranjera en las áreas agroexportadoras mediterráneas", dins: DE LUCAS, Javier; FRANCISCO TORRES. *Inmigrantes ¿Cómo los tenemos?* Madrid: Talasa.
- GONZÁLEZ REVERTÉ, Francesc (2008). "El papel de los destinos turísticos en la transformación sociodemográfica del litoral mediterráneo español". *Boletín de la Asociación de Geógrafos Españoles*, núm. 47, p. 79-108.
- HENRY, Louis (1965). "Reflexions sur les taux de reproduction". *Population*, vol. 1, p. 53-76.
- HERMOSILLA PLA, Jorge (1995). "Movimientos migratorios actuales en el País Valenciano". *Cuadernos de geografía*, vol. 57, p. 109-128.
- IZQUIERDO, Antonio; Diego LÓPEZ; Raquel MARTÍNEZ (2002). "Los preferidos del siglo XXI: la inmigración latinoamericana en España". *Actas del 3 Congreso de la Inmigración en España*. Granada, vol. 2, p. 237-250.
- LUELLES LARROSA, Maria Jesús (2007). "La transformació econòmica d'Andorra durant el segle xx". *Treballs de la Societat Catalana de Geografia*, núm. 64, p. 71-88.
- NADAL, Jordi; Emili GIRALT (2000). *Immigració i redreç demogràfic. Els francesos a la Catalunya dels segles XVI i XVII*. Vic: Eumo.
- PARILLA, Sònia (2000). "El trasvase de desigualdades de clase y etnia entre mujeres: los servicios de proximidad". *Papers, Revista de Sociologia*, núm. 60 (Inmigración femenina en el sur de Europa), p. 275-289.
- PEDREÑO, Andrés (2003). "Trabajadores inmigrantes y agricultura intensiva: por qué vinieron a recolectar frutos y hortalizas a los campos del Mediterráneo español y cómo fueron convertidos en fuerza de trabajo vulnerable y disponible", dins: TORNOS, Andrés [ed.]. *Los inmigrantes*

- y el mundo del trabajo*. Madrid: Universidad Pontificia de Comillas, p. 123-145.
- PIQUERAS, Andrés (2006). “Algunas consideraciones sobre los procesos migratorios en España y en tierras valencianas”, dins: SERAFÍ BERNAT, Joan; Celestí GIMENO. [ed.]. *Migración e interculturalidad. De lo global a lo local*. Castelló de la Plana: Universitat Jaume I, p. 121-143.
- PUJADAS, Isabel (2007). “Les migracions dels anys seixanta a Catalunya”. *Nadala 2007, Immigració. Les onades immigratòries en la Catalunya contemporània*. Barcelona: Fundació Lluís Carulla, p. 35-47.
- RODRÍGUEZ, Vicente; Pere SALVÀ; Allan M. WILLIAMS (2001). “Northern Europeans and the Mediterranean: a new California or new Florida”, dins: KING, Russell; Paolo MAS; Jan MANSVELT BECK [ed.]. *Geography, Environment and Development in the Mediterranean*. Brighton: Sussex Academic Press, p. 176-195.
- SALVÀ TOMÀS, Pere (2003). “La inmigración en Baleares: de un fenómeno tipo *Nueva Florida* a un modelo migratorio de *Nueva California*”, dins: AUBARELL, Gemma [dir.]. *Perspectivas de la inmigración en España. Una aproximación desde el territorio*. Barcelona: Icària, p. 129-154.
- (2009). “Les Illes Balears: de terres d'emigrants a territoris d'immigració”, dins: SANTESMASES i OLLÉ, Josep [dir.]. *Els processos migratoris a les terres de parla catalana. De l'època medieval a l'actualitat. Actes del VII Congrés de la CCEPC (València 16, 17 i 18 d'octubre de 2008)*. Valls: Cossetània Edicions i altres, p. 375-391.
- SOLÉ, Carlota (2000). “L'ús instrumental del català pels immigrants del Tercer Món”. *Treballs de Sociolingüística Catalana*, núm. 14/15, p. 33-38.
- SOLÉ, Carlota; Amado ALARCÓN; Lluís GARZÓN; Albert TERRONES (2005). *Llengua, empresa i integració econòmica. L'intercanvi econòmic com a font de canvi lingüístic*, Barcelona: Institut d'Estudis Catalans (Treballs de la Secció de Filosofia i Ciències Socials, 32).
- VAN DE KAA, Dirk J. (1999). “Without Maps and Compass? Toward a New European Transition Project”. *European Journal of Population*, núm. 15, p. 309-316.
- VIDAL-COSO, Elena (2009). *La complementarietat sociodemogràfica entre les dones immigrades i les no immigrades a Espanya*. Bellaterra: Universitat Autònoma de Barcelona, Departament de Geografia, tesi doctoral.
- VIRUELA MARTÍNEZ, Rafael; Concha DOMINGO PÉREZ (2006). “Extranjeros en el País Valenciano (una aproximación imperfecta a la inmigración)”, dins: SERAFÍ BERNAT, Joan; Celestí GIMENO. [ed.]. *Migración e interculturalidad. De lo global a lo local*. Castelló de la Plana: Universitat Jaume I, p. 145-168.
- VONO, Daniela; Andreu DOMINGO; Maria Helena BEDOYA (2008). “Impacto del control migratorio del visado Shengen sobre la migración latinoamericana hacia España”. *Papeles de población*, año 14, núm. 58, p. 97-126.

